

LOKALNA ISTORIOGRAFIJA U ČASOPISU „ZBORNIK RADOVA NARODNOG MUZEJA” U ČAČKU

APSTRAKT: Rad predstavlja analizu sadržaja lokalnog časopisa *Zbornik radova Narodnog muzeja u Čačku od njegovog pokretanja 1969. pa do 2000. godine*. U njemu se govori o nastanku časopisa, vrstama radova, autorima. Budući da je časopis glasilo specijalizovane ustanove, i sadrži različite istraživačke oblasti (arheologija, etnologija, istorija i istorija umetnosti), poseban naglasak stavljen je na oblast istoriografije i na njene probleme na lokalnom nivou. Analizom istoriografskih perioda i istorijskih tema, ponudili smo jedan od mogućih modela za istraživanje lokalne istoriografije.

Tokom pedesetih, a posebno šezdesetih godina 20. veka došlo je do naglog razvoja lokalnih kulturnih institucija (muzeja i arhiva) na prostoru Srbije. Njih je pratilo pokretanje stručnih časopisa. Tako se 1954. pojavljuje *Godišnjak grada Beograda*,¹ 1961. *Leskovački zbornik*,² 1965. *Vranjski glasnik*,³ 1968. *Zbornik Istorijskog muzeja Srbije*,⁴ a 1969. godine pokrenut je *Zbornik radova Narodnog muzeja u Čačku*. Ono što je važno istaći za sve te publikacije jeste da je njihovo pokretanje imalo za cilj da se pokaže delatnost tih lokalnih kulturnih institucija čije su glasilo, ali njihov značaj je širi i sagledava se u nastojanju da se objavljuju prilozi koji imaju značaj za proučavanje istorije, kulture, arheologije lokalnog područja, koje svojim osnivačkim aktima te ustanove pokrivaju, a neretko i van tih teritorijalnih okvira.

Časopis *Zbornik radova Narodnog muzeja u Čačku*, koji je predmet našeg zanimanja i koji smo odabrali za pogled na pitanja lokalne istoriografije, jedan je u nizu lokalnih časopisa. Osnovan kad i drugi časopisi, bavi se sličnim pitanjima, samo na

¹ Pokrenuo ga je Muzej grada Beograda i do 5. broja (1958) zvao se *Godišnjak Muzeja grada Beograda*, a od tada samo *Godišnjak grada Beograda* (*Enciklopedija jugoslovenske istoriografije*, str. 75).

² Glasilo je Narodnog muzeja u Leskovcu.

³ *Vranjski glasnik* izdaje Narodni muzej u Vranju. (*Enciklopedija jugoslovenske istoriografije*, str. 66).

⁴ Naslanja se na tradiciju *Zbornika prvog srpskog ustanka* (1959-1965), odnosno *Glasnika Muzeja prvog srpskog ustanka* (1965-1968). Sa pripajanjem tom Muzeju Istorijskog muzeja Srbije, časopis dobija novi naziv *Zbornik Istorijskog muzeja Srbije*. Kontinuet sa prethodnim časopisom očigledan je i u brojčanom osloncu na poslednju svesku *Zbornika Prvog srpskog ustanka* i počinje od broja 5. za 1968. godinu. (*Enciklopedija jugoslovenske istoriografije*, str. 80).

svome geografskom području. Prema nekim mišljenjima, on „ide u red najboljih lokalnih stručnih i naučnih časopisa”.⁵ Ali ono što je posebno bitno, to je da istraživanje lokalne istorije omogućava sintezu najpre lokalne istorije, a potom ukupne prošlosti srpskog naroda, te je u tom smislu bitno saznati kakve istraživačke rezultate on donosi. Ponudimo istovremeno jedan od mogućih modela za sagledavanje rezultata publikovanih u tom časopisu, ali i u drugim lokalnim stručnim publikacijama. Ko su saradnici časopisa, kako se i šta pisalo u poslednje tri decenije njegovog postojanja, koja su istorijska razdoblja i koje istorijske teme u fokusu saradnika koji su štampali radove, kako se, koliko i da li se uopšte nešto menjalo na lokalnom nivou u proučavanju lokalne istorije, da li su se pratila opšta kretanja u historiografiji, koliko su promene na društveno-političkom planu u zemlji uticale na uređivačku politiku časopisa i sl. – samo su neka od pitanja na koja smo želeli da saznamo odgovor pregledajući brojeve časopisa.⁶ Podela po decenijama njegovog izlaženja koju smo odabrali, a koja je bila i prirodna granica sa širim društveno-političkim događajima, trebalo je da odgovori na postavljena pitanja, i na još jedno vrlo važno pitanje: Da li su pravci u društvenom kretanju uopšte bili na lokalnom nivou, u ovom slučaju na primeru lokalnog časopisa i njegovih historiografskih radova ili su ostali učaureni? To je omogućilo lakše uočavanje određenih promena, posebno, na polju historiografije. Najpre, samo osnivanje časopisa, za koje su vezani naučni razlozi, svedoči o postepenoj emancipaciji od ideoloških upliva na znanje i saznanje, drugo, smrt Josipa Broza Tita vodila je lomljenju ideoloških postavki društva i, na kraju, raspad Jugoslavije, rat i slom komunizma predstavljali su novu prekretnicu na društveno-političkom polju, koja se takođe reflektovala u sadržaju časopisa.

Zbornik radova, kao svoj organ, izdaje Narodni muzej u Čačku, počevši od 1969. godine. On je zamišljen kao publikacija koja bi objavljivala rezultate rada stručnjaka Narodnog muzeja u Čačku, ali i spoljnih saradnika. Imao je, kako je to redakcija naglasila, ambiciju da postane stalno glasilo Muzeja koji bi s vremenom okupljao što veći broj saradnika na proučavanju prošlosti zapadnog Pomoravlja.⁷ Za razliku od nastanka Muzeja, 1952. godine,⁸ za koji su vezani čisto ideološki razlozi, a ogledaju se u nas-

⁵ *Enciklopedija jugoslovenske historiografije*, str. 84.

⁶ Izvor su brojevi časopisa I-XXX i razne bibliografije, od kojih je poslednja izašla u XXX broju za 2000. godinu. Inače, poslednja bibliografija može se videti i na Internet-sajtu ><http://www.ccakmuzej.org.yu><.

⁷ Reč redakcije prilikom pokretanja časopisa i izlaska prvog broja za 1969. godinu (*Zbornik radova Narodnog muzeja*, br. I, Čačak, 1969).

⁸ Iako je tek osnovan 1952. godine, pokušaji da se osnuje muzej u Čačku potiču još od kraja 19. veka, sa stvaranjem svesti o značaju materijalnih ostataka za istorijsko sećanje jednog naroda. Oni su posebno primetni između dva svetska rata. Napre je u avgustu 1933. godine, bilo osnovano „Planinsko-turističko društvo”, koje je, pored turističkih ciljeva imalo i plan da se ispituju i sakupljaju starine i da se za njihovo čuvanje otvori muzej. Ali zbog velikog prisustva levičara izgubilo je dozvolu za rad. Nova i prva prava inicijativa došla je 1934. godine od Siniše Paunovića, književnika, poreklom iz Čačka. On je predlagao osnivanje muzeja i dao konkretne predloge kako da se formira, uredi, organizuje njegov rad i izneo plan da se muzej smesti u konak Jovana Obrenovića. Posle Drugog svetskog rata, Komunistička partija postala je nosilac vlasti i svih vidova društvenog života, a želela je da utiče i oblikovanjem predstava o istoriji. U tom smislu važnu ulogu su imali i muzeji, za koje su smatrali „da su samo narodni po imenu i da to tek treba da postanu”. Trebalo je da muzeji u radu pruže „klasični pogled” na sve periode društvenog razvoja, s tim da pokazivanje Narodnooslobodilačke borbe ima prednost. Od 1948. do 1952. godine, kada je muzej osnovan, vršena je restauracija konaka Jovana Obrenovića. Muzej je imao dva odeljenja: arheološko-istorijsko i odeljenje NOB-a. (Miloš Timotijević, „Osnivanje muzeja u Čačku”, *Zbornik radova Narodnog muzeja*, br. XXVI, Čačak 1996, str. 5-15; Narodni muzej u Čačku, *Istoriijat muzeja*, reg. br. 422 od 1954. godine).

tojanju da se vizuelno prikaže pre svega materijal koji propagira nastanak, razvoj Narodnooslobodilačke borbe i revolucije, podsticaj za pokretanje časopisa bitno je drukčiji. On je predstavljao čisto naučnu pobudu. Naime, posle otkrivanja arheološkog lokaliteta 1959. godine u Atenici,⁹ javila se potreba da se rezultati iznesu na pravi način, putem raznih priloga u jednom stručnom časopisu. Ali do njegovog pokretanja trebalo je da prođe skoro decenija. Od 1969. do 2000. godine izašlo je ukupno 30 brojeva *Zbornika*. U dva navrata nastao je problem oko njegovog štampanja. Zapravo, već drugi broj za 1970. godinu nije izašao,¹⁰ ali je on publikovan za 1971. godinu, posle čega je zadržan ritam izlaženja za jednu godinu unazad, sve do poslednjeg broja. Godina 1980. je preskočena, a za 1992/1993. godinu izašao je dvobroj (XXII/XXIII). Pored raznih štampanih radova, *Zbornik* sadrži i 1.144 stranice priloga na kojima je objavljeno više od 1.700 fotografija i 570 crteža. Od pokretanja časopisa pa zaključno sa brojem XXV za 1995. godinu urednik je bio dugogodišnji direktor Narodnog muzeja u Čačku istoričar umetnosti Milovan Vulović. Od broja XXVI za 1996. godinu urednik je etnolog Nevenka Bojović, koja je i direktor Muzeja. O njegovom značaju svedoči i obimna razmena sa muzejima i institutima sa prostora nekadašnje Jugoslavije, a sada Srbije i Crne Gore, i sa više od 20 naučnih ustanova u inostranstvu. Biće dovoljno da se pomeni samo neke od njih: Südost-Institut München, Salzburger Museum Carolino Augustum Salzburg, Zemaljski muzej BIH Sarajevo, Akademie Bulgare des sciences Sofija, Loški muzej, Loški grad Slovenia, Institut de arheologie Bucuresti, Roumanie, Szepmüvészeti muzeum, Budapest, Instytut Arheologii i Etnologii, Warszawa, te svi važniji instituti, muzeji u Moskvi, Sankt Petersburgu i Kijevu.

Vrste radova

Zbornik objavljuje različite priloge iz oblasti arheologije, istorije umetnosti, etnologije, istorije (videti tabelu br.1). Upravo su te oblasti istraživanja i glavne rubrike u časopisu iako ne postoji stroga podela po rubrikama kao kod nekih drugih stručnih časopisa. Pored tih oblasti, pojavljuju se još zaštita prirode, konzervacija, muzejska dokumentacija, izveštaji o radu muzeja i o razmeni publikacija – kao radovi koji govore o specifičnim pitanjima ustanove koja izdaje časopis. Ali potrebno je naglasiti da se radovi toga tipa ne javljaju stalno. Tako, na primer, izveštaji o radu Muzeja koji obuhvataju nekoliko godina tokom sedamdesetih prestali su da se objavljuju, isto je i kada je u pitanju razmena publikacija.¹¹ U nekoliko brojeva (od broja VI za 1975. godinu do broja IX za 1978. godinu) izlazili su i prikazi, ali se ta rubrika nije održala i uglavnom

⁹ Narodni muzej Čačak, reg. br. 01-30/1, 3. februar 1961. godine.

¹⁰ U neformalnim razgovorima vladalo je uverenje da je nešto slobodniji tekst Ratka Vlastelice sa naslovom „O prvom sporazumu između četnika i partizana” bio razlog za neizlaženje drugog broja *Zbornika* za 1970. godinu.

¹¹ Izveštaji o radu Narodnog muzeja u Čačku izlazili su od 1972. do 1977. godine, s tim što je u broju X za 1979. godinu objavljen i program rada Narodnog muzeja od 1981. do 1985. godine.

se kao njihovi potpisnici javljaju dva autora.¹² Zavisno od potrebe, povremeno su štampane bibliografije, nekrolozi i sl. Na te rubrike otpadalo je 55 radova.¹³

Tabela br. 1: Radovi saradnika po oblastima istraživanja

broj	godina	arheologija		etnologija		istorija		istorija umetnosti		ukupno	
I-X	1969-1979	2	1,56	28	21,87	76	59,37	22	17,89	128	29,69
XI-XXI	1981-1991	33	20,37	22	13,58	94	58,02	13	8,02	162	37,59
XXII-XXX	1992-2000	28	19,86	27	19,15	76	53,90	10	7,09	141	32,71
I-XXX	1969-2000	63	14,62	77	17,86	246	57,07	45	10,44	431	100%

Broj radova po oblastima istraživanja iznosio je 431 od 1969. do 2000. godine. Ako uporedimo decenije, najproduktivnije bilo je vreme osamdesetih godina 20. veka, kada su publikovana 162 rada, a najslabija je po broju štampanih radova bila prva decenija izlaženja časopisa.

Ako pogledamo kako se kretao broj radova po oblastima istraživanja, uočava se nekoliko zanimljivih pojava. Prvo, iz arheologije su objavljena svega dva rada u toku prve decenije izlaženja časopisa iako je upravo najveći podsticaj za njegovo pokretanje došao iz te oblasti. Ali se njihov broj u toku naredne decenije povećao više od petnaest puta i tokom devedesetih godina XX veka uglavnom je ostao na istom nivou kao u prethodnom periodu. Drugo, za razliku od arheologije, istorija umetnosti je u obrnutom odnosu s njom. Najveći broj tih radova štampan je sedamdesetih godina i u sledeće dve decenije je opadao. Broj etnoloških istraživačkih rezultata skoro je isti u toku prve i poslednje decenije izlaženja časopisa, dok je osamdesetih godina opao.

I na kraju, što se tiče publikovanja rezultata iz oblasti istorije, tu je više nego vidljiva dominacija historiografskih priloga. To se može konstatovati, bilo da se gleda njihov broj u ukupnom broju radova po istraživačkim oblastima ili njihov ukupan broj po decenijama i on je redovno iznad 1/2 svih objavljenih radova. Nešto veće interesovanje za istorijsku tematiku, ako je suditi po broju radova, pokazano je u deceniji nakon smrti Josipa Broza Tita.

¹² U tom periodu pojavio se ukupno 31 prikaz, a napisali su ih Radomir Stanić (30) i Milan Đokić (1). Knjige koje su prikazivane uglavnom su sa područja istorije umetnosti i, izuzev dve ili tri, sve su iz domaće izdavačke produkcije.

¹³ Te radove smo ovom prilikom izdvojili zasebno.

Autori

Časopis *Zbornik narodnog muzeja* okupio je u toku tri decenije svog postojanja veliki broj saradnika iz različitih naučnih oblasti. To je, razumljivo, u skladu sa raznolikom programskom orijentacijom koju neguje počevši od prvog broja. U isto vreme saradnici nisu bili samo lokalni, domaći, predstavnici, već se u znatnom broju javljaju i saradnici van čačanskog područja. Od početka izlaženja do 2000. godine, to jest od I do XXX broja, u časopisu su sarađivala 123 autora, sa 486 bibliografskih jedinica (tabela br. 2). Od tog broja iz Čačka se kao autori javljaju 43 saradnika (34,96%) i na njih otpada skoro polovina priloga ili 49,38%, a ostatak, njih 80, ili oko 65%, van čačanskog su područja. Među saradnicima sa strane bilo ih je najviše iz Beograda i to 70% od broja saradnika van Čačka, dok je procenat iz drugih gradskih centara zanemarljiv. Tu možemo jedino izdvojiti Kraljevo i Užice, te Kruševac, koji daju više od jednog saradnika i ukupno su među autorima radova 17,5%, a ostali gradovi dali su po jednog predstavnika (Šabac, Guča, Jagodina, Gornji Milanovac, Kragujevac, Novi Pazar, Sremski Karlovci, Pančevo). Dakle, iz analize dobijenih podataka jasno je da glavno mesto u časopisu zauzimaju saradnici iz Čačka, kao lokalnog centra, i iz Beograda, kao drugog, glavnog, naučnog i kulturnog centra, a očekivalo bi se da Beograd i diktira nivo štampanih priloga. Međutim, naknadnim sagledavanjem pokazala se nešto drukčija situacija. Iako je broj saradnika iz Čačka dva puta manji od onih sa strane, oni su dali skoro polovinu objavljenih radova u časopisu. Zanimljivo je istaći da se među saradnicima van Čačka pojavljuju i dva inostrana predstavnika, i to jedan iz Rusije,¹⁴ a drugi iz Turske.¹⁵

S obzirom na raznorodnu problematiku koju časopis obrađuje, a koja je sa područja istorije, arheologije, etnologije, kulturnog nasleđa, uočljiva je i raznolika profesionalna orijentacija saradnika koji su objavljivali tokom trideset godina u časopisu. Među sedamnaest zanimanja koje smo izdvojili, najčešća su: arheolozi, istoričari, profesori književnosti, istoričari umetnosti i etnolozi. Oni zauzimaju 76,42% od ukupnog broja (123) autora radova, dok ostatak obuhvata dvanaest zanimanja ili 23, 58% saradnika.

¹⁴ Anna Polotnikova, „Iz riznice narodne kulture čačanskog kraja”, *Zbornik radova Narodnog muzeja*, br. XXVI, Čačak 1996, str. 213-218; Isti, „U krugu rituala dragačevskog kraja”, *Zbornik radova Narodnog muzeja*, br. XXVII, Čačak 1997, str. 233-239.

¹⁵ Mustafa Karahasan, „Carigradski glasnik o Srbima u Osmanlijskoj carevini”, *Zbornik radova Narodnog muzeja*, br. XXV, Čačak 1995, str. 229-240.

Tabela br. 2: Broj saradnika po zanimanjima i mestu

ZANIMANJE	BROJ	%	MESTO	BROJ	%
arheolog	28	22,76	Beograd	56	45,52
istoričar	21	17,07	Čačak	43	34,96
prof. književnosti	18	14,63	Kraljevo	9	7,32
istoričar umetnosti	14	11,38	Užice	3	2,44
etnolog	13	10,56	Šabac	1	0,81
novinar	6	4,87	Guča	1	0,81
arhitekta	4	3,25	Jagodina	1	0,81
vojno lice	3	2,43	G. Milanovac	1	0,81
ekonomista	3	2,43	Kruševac	2	1,62
politikolog	2	1,62	Kragujevac	1	0,81
pravnik	2	1,62	N. Pazar	1	0,81
kompozitor	2	1,62	S. Karlovci	1	0,81
filozof	2	1,62	Pančevo	1	0,81
konzervator	2	1,62	Rusija	1	0,81
pedagog	1	0,81	Turska	1	0,81
prof. ruskog jezika	1	0,81			
psihijatar	1	0,81			
UKUPNO	123	100		123	100

Među autorima koji su publikovali najviše priloga izdvojili smo njih 30, što je 24,39%, od ukupnog broja. Oni imaju 348 priloga od 486 ukupno, ili 71,60%.

Saradnici časopisa bili su istovremeno i predstavnici ustanova u kojima rade. Tako su svoje radove u *Zborniku radova* štampali saradnici muzeja, arhiva, biblioteka, te radnici iz zavoda za zaštitu spomenika kulture (regionalnih i republičkih), ali i naučni radnici iz prestižnih naučnih institucija, kao što su Filozofski fakultet, Institut za savremenu istoriju, Institut za noviju istoriju Srbije, Istorijski institut SANU, Fakultet političkih nauka u Beogradu, dr.

Broj istoričara koji je objavljivao u *Zborniku* u odnosu na ukupan broj nije veliki iako je odmah iza arheologa. Međutim, ono što se pojavljuje kao kuriozitet jeste da je u odnosu na mali broj istoričara štampan ogroman broj priloga iz oblasti istorije. On iznosi 246 radova, što bi da su u pitanju samo istoričari, iznosilo po jednom istoričaru skoro dvanaest radova. To i nije mnogo, ali časopis nije usko okrenut pitanjima iz istorije šireg područja Čačka, nego i arheološkim, etnološkim i drugim pitanjima. Imajući to u vidu, važno je bilo izdvojiti sve saradnike koji su se bavili istorijskom tematikom i analizirati njihovu primarnu profesionalnu orijentaciju. To je omogućilo da se izdvoje

tri grupe saradnika: publicisti, istoričari i „ostali” (filozofi, arheolozi, politikolozi i dr.) /Tabela br. 3/ Broj svih saradnika koji su se bavili istorijskim pitanjima u protekle tri decenije iznosio je 63 autora, od kojih je najveći broj publicista, kojih je skoro dva puta više nego saradnika u grupi „ostalih” profesija, ali je zato broj „ostalih” potpisao najviše (6) radova po saradniku, dok su istoričari odmah iza sa skoro četiri rada po saradniku, i publicisti sa blizu tri rada po saradniku. Iz analize podataka u toku protekle tri decenije izlaženja časopisa,¹⁶ vidljivo je da su se istorijskim pitanjima najmanje bavili oni koji su za to bili stručno osposobljeni, tj. profesionalni istoričari. Oni su u odnosu na ukupan broj potpisali najmanje radova, samo 1/3, dok su ostale 2/3 napisali saradnici publicisti i saradnici drugih stručnih profila. U prvoj deceniji u časopisu je bilo najmanje zastupljenih istoričara i njihovih radova, ali već osamdesetih godina njihov broj se udvostručio i devedesetih nastavio da raste, ali sporo. Broj publicista se smanjivao konstantno i tokom devedesetih je isti kao istoričara tokom sedamdesetih. Ali ono što je zanimljivo, jeste da se broj radova koji su štampali pripadnici ostalih zanimanja nije bitnije menjao. Doduše, njihov broj se čak osamdesetih povećao iako ne i u ukupnom skor u historiografskih radova, a tokom devedesetih godina ima tendenciju opadanja, mada više nego sporu. Prema prethodnim podacima, istorijskom problematikom u Zborniku radova bavili su se skoro svi pripadnici zanimanja koja se pojavljuju u časopisu, odnosno postojalo je uverenje da se svako može baviti proučavanjem prošlosti. Drugo je pitanje koliko i da li ti radovi mogu da izdrže ozbiljnu naučnu kritiku.

Tabela br. 3: Broj radova i broj saradnika časopisa iz oblasti historiografije¹⁷

broj	godina	publicisti (27)		istoričari (21)		„ostali” ^a (15)		ukupno (63)	
I-X	1969-1979	34	43,59%	14	17,95%	30	38,46%	78	31,71%
XII-XXI	1981-1991	26	27,66%	33	35,10%	35	37,23%	94	38,21%
XXII-XXX	1992-2000	15	20,27%	34	45,94%	25	33,78%	74	30,08%
ukupno	1969-2000	75	30,49%	81	32,93%	90	36,58%	246	100%

a. pod „ostalima” podrazumevaju se autori kojima je primarno zanimanje filozofija, politikologija, arheologija, istorija umetnosti i sl.

Dakle, dve grupe saradnika koje su u prvim godinama izlaženja časopisa, a i kasnije davali apsolutan ton historiografskim radovima bili su publicisti i „ostali” (politikolozi, arheolozi, istoričari umetnosti i dr). Oni nisu poznavali istorijski metod koji bi mogli primeniti u svojim istraživanjima istorijskih pitanja. Pisali su uglavnom na

¹⁶ Broj II za 1970. godinu nije štampan i on je izašao za 1971. godinu. Ritam izlaženja za jednu godinu „unazad” održan je i do poslednjeg broja za 2000. godinu. Štampan je i jedan dvobroj XXII/XXIII za 1992/1993. godinu.

¹⁷ Pobrojani su svi radovi i saradnici koji su dali priloge iz oblasti istorije, te se neki saradnici često pojavljivali kao autori više priloga.

osnovu literature, bez korišćenja izvora, a kada su ih i koristili bilo je to bez kritičke analize. Usled toga radovi su uglavnom vrlo površni, deskriptivni, dosta naivni, puni preterivanja, puni anegdota, pisani na novinarski način. To je vodilo nemogućnosti da prikažu racionalnu sliku prošlosti. Često su beznačajni događaji proglašavani za ključne, a lokalne ličnosti pretvarane u heroje. Tako je na neki način uspostavljana „heroizacija društva”. U najboljem slučaju ti radovi su predstavljali dobru istorijsku publicistiku. Tokom sedamdesetih godina 20. veka, publicisti su se bavili temama iz Narodnooslobodilačke borbe, osamdesetih, XIX veka, a devedesetih poreklom porodica i na neki način počeli da redom izbegavaju teme iz NOB-a i da se bave nekim drugim oblastima. Kod politikologa, istoričara umetnosti, arheologa, etnologa, koji su zakoračili u oblast istorije, pored bavljenja temama radničkog pokreta, počecima socijalističke misli, vidljivo je, posebno devedesetih, okretanje temama građanskih partija, građanskih političara, parlamentarizma i sl. Potrebno je istaći da je ipak najveći broj saradnika iz te dve grupe „bežao” u starije periode, pre svega u XIX vek. Uostalom, to je bilo u skladu sa opštim kretanjima u historiografiji, nametnutoj politikom.¹⁸ Međutim, upravo su, ma koliko nevešto, podsticaji za istorijsku nauku dolazili od tih grupa, izborom tema, poznavanjem načina rada svoje struke (etnologija, ekonomija, politikologija), mada ne i poznavanjem metoda istorijske struke. O tim temama i radovima biće reći nešto kasnije.

Grupa istoričara saradnika *Zbornika radova* bila je šarolika ako se posmatra kvalitet radova, njihova koncentracija na pojedine periode i sl. Međutim, i kod njih se mogu povući neke osnovne linije. Stvarajući u vreme koje nije bilo naklonjeno istoričarima, a imajući u vidu lokalnu sredinu, gde je to ispoljeno u nešto oštrijem obliku, većina ih je poput prethodne dve grupe potražila utočište u ranijim vekovima. Čak se može reći da je primetna premoć XIX veka i među istoričarima. Svojim radovima, širim analizama društva, doneli su časopisu ozbiljnost. Uz postojeća znanja, oni su koristili izvore, a lokalne teme, pojave i ličnosti povezivali su uglavnom sa širim događanjima. Ali se po odlikama svojih radova mogu izdvojiti dve grupe istoričara: oni koji su bliski publicistima i oni koji su na stranicama časopisa objavili radove po pravilima struke.

Zapravo, u prvim brojevima časopisa najbolji su radovi istoričara umetnosti, da bi tek od IV broja historiografski tekstovi počeli da dobijaju primat. Od broja XXVIII za 1998. godinu nema u časopisu historiografskih radova publicista.

Među profesionalnim istoričarima najveći broj radova imali su Radivoje Bojović (14) iz Čačka, te Bogumil Hrabak, Koviljka Letić i Ljubodrag A. Popović, svi iz Beograda (svako po 12 radova). Ubedljivo najveći broj radova je od publicista potpisao novinar Radovan M. Marinković – 32 rada i 6 kao koautor, dok je broj strana iznosio 781. Što se tiče arheologa, politikologa i ostalih koji su zakoračili na polje istorije, zanimljivu pojavu predstavljao je je Novak Živković, arheolog On je bio najznačajniji u

¹⁸ Đorđe Stanković, Ljubodrag Dimić, „Istoriografija pod nadzorom. Prilozi za istoriju historiografije”, 1, Beograd 1996, str. 215.

toj grupi po broju štampanih radova (21). Posle njega odmah je Dragan Subotić, politolog, sa 14 radova.

Istorijski periodi

Časopis *Zbornik radova* u pogledu istoriografije ima jasno omeđen prostor na teritoriju moravičkog okruga i to u vremenskom rasponu od srednjeg veka do danas. Znači, u pitanju je lokalna istorija na određenom geografskom prostoru, i u svim istorijskim razdobljima. To je bila i uređivačka politika od početka izlaženja časopisa, pa sve do poslednjeg broja. Možemo zapaziti nekoliko hronoloških perioda koji su zastupljeni u časopisu putem publikovanih radova (Tabela br. 4):

- period srednjeg veka
- period novog veka (od XV do kraja XVIII)
- period pre 1918 (ceo XIX i početak XX)
- period između dva svetska rata (1918-1941)
- period Drugog svetskog rata (1941-1945)
- period posle 1945. godine

Međutim, zanimljivo je primetiti da je prilikom grupisanja radova, pored podele koja je usvojena u istoriografiji, došlo i do spontanog grupisanja u uže hronološke odseke. Tako se u okviru perioda novog veka mogu primetiti dva vremenska raspona: onaj koji obuhvata tri veka turske okupacije, od XV do kraja XVIII i drugi, u okviru prvog, kao period austrijske okupacije severne Srbije, od 1717. do 1739. godine. Ali vreme XIX i početka XX veka sadrži nekoliko užih hronoloških orijentacija, čak pet: vreme Prvog i Drugog srpskog ustanaka, prve polovine i sredine XIX veka, srpsko-turske ratove 1876–1878. godine, vreme druge polovine XIX veka i Prvog svetskog rata. Oni u isto vreme pokazuju da je interesovanje autora radova bilo vremenski usko ako se posmatraju teme i da nisu zahvatali procese dugog trajanja, već samo pojedine događaje, pojave, ličnosti, naravno uglavnom na prostoru zapadnog Pomoravlja.

Tabela br. 4: Podela radova po zastupljenim istorijskim periodima u časopisu

periodi	uži hronološki periodi	broj radova	broj radova	%	broj strana	%	broj strana po radu
srednji vek	srednji vek	6	6	2,44	173	2,91	28,83
novi vek (XV-XVIII)	turska okupacija (XV-XVIII)	13	18	7,31	601	10,09	33,39
	austrijska okupacija 1717-1739.	5					

periodi	uži hronološki periodi	broj radova	broj radova	%	broj strana	%	broj strana po radu
XIX vek i početak XX veka (do 1918)	prvi i drugi srpski ustanak	27	134	54,47	2924	49,12	21,82
	prva polovina i sre- dina XIX veka	34					
	srpsko-turski ratovi 1876-1878.	13					
	druga polovina XIX veka	54					
	Prvi svetski rat	6					
međuratni period	međuratni period	47	47	19,11	1100	18,48	23,40
Drugi svetski rat	Drugi svetski rat	23	23	9,35	740	12,43	32,17
period posle 1945.	period posle 1945.	18	18	7,31	415	6,97	23,05
ukupno	ukupno	246	246	100	5953	100	24,20

Po broju štampanih radova, u časopisu se najčešće pisalo o XIX veku i vremenu do 1918. godine. Tome je posvećeno više od polovine svih historiografskih radova ili 54,47 % od ukupnog broja radova. To je, kao što smo ranije istakli, opšta težnja jugoslovenskih istoričara i svih koji su se bavili proučavanjem prošle stvarnosti, posle 1945. godine i zavođenja komunizma – da proučavaju razdoblja što udaljenija od bliže prošlosti. Naravno, s tim je u skladu i nedovoljno proučavanje Drugog svetskog rata i vremena posle njega, ali i to da se Drugim svetskim ratom bavi provereni kadar, borci iz rata, učesnici revolucije, što je i u časopisu приметно sve do devedesetih godina.¹⁹ Njima je posvećen isti broj radova (54, ili 16,66%) koliko i drugoj polovini XIX veka. Međutim, zanimljivo je da po broju strana vreme do 1918. godine ima najmanji broj strana po radu – 21,82. Najmanje je obrađivan srednji vek, koji obuhvata svega šest radova (odnosno 2, 44% radova), ali i vreme novovekovne istorije Srbije i u tom okviru istorije Moravičkog okruga, koji, iako broji tri puta više radova nego srednjovekovni period, nije bio posebno zanimljiv autorima. Ta dva perioda, a posebno novi vek, broje najviše strana po radu: prvi, 28,83, a drugi 33,39 strana po radu. Međuratni period se hronološki nadovezuje na period posle XIX veka i vremena pre 1918. godine, ali se nadovezuje i u pogledu broja radova (47), koji su iznosili rezultate njegovog izučavanja iako je za dva i po puta manja brojčana zastupljenost radova tog perioda nego perioda pre 1918. godine.

A kako je izgledalo i da li se menjalo proučavanje perioda po decenijama?²⁰ Svakako najviše proučavani period ostaje onaj pre 1918. godine i u toku devedesetih godina, ali u odnosu na ranije decenije sve ga je manje na stranicama *Zbornika radova*, i u odnosu na osamdesete je više nego prepolovljen broj radova, a time i zanimanje za

¹⁹ To je takođe jedna od odlika historiografije posle 1945 (godine. Đ. Stanković, Lj. Dimić, *n.d.*, str. 221).

²⁰ Zastupljenost perioda po decenijama

njega. Slično je i kada je u pitanju Drugi svetski rat, čiji se sadržaji iznose u tri puta manje radova nego tokom prve decenije izlaženja časopisa. Ali, s druge strane, znatnije se povećala okupiranost pitanjima između dva svetska rata, te problemima nakon Drugog svetskog rata. Sve prethodne opaske pokazuju da su izmenjena zanimanja autora tekstova za pojedine periode i da je i na lokalnom nivou vidljivo praćenje određenih društveno-političkih kretanja.

Istorijske teme

Teme radova u *Zborniku* odnose se na lokalnu istoriju jednog užeg prostora, što je u skladu sa ciljem pokretanja časopisa. To su događanja, promene, pojave, ličnosti vezane za istoriju teritorije Moravičkog okruga od srednjeg veka do naših dana. U skladu sa tako širokim vremenskim rasponom pojavljuju se i brojne teme koje donose određena znanja o prošlosti toga kraja. Nastojalo se da u svakom broju među istoriografskim radovima budu zastupljena sva doba i raznovrsne teme kako bi se prošlost bogata sadržajima što potpunije spoznala. Naravno, to nije uvek i sprovedeno, pa se može obuhvatiti nekoliko tematskih ciklusa koji su obeležili stranice časopisa. Jedan od brojeva delimično je posvećen jednoj temi. Zapravo u broju XIX za 1989. godinu, pored redovnih radova, uneti su i radovi sa naučnog skupa posvećenog Hadži-Prodanovoj buni 1814. godine.

Predmet interesovanja svega nekoliko radova bio je srednjovekovni period područja Moravičkog okruga. Poreklo i značenje imena Čačak čak je razmatrano u polovini od šest radova posvećenih tom periodu, ali uglavnom na publicistički način.²¹ Zapravo, tek sa radom istoričara Andrije Veselinovića, koji se tom temom ozbiljno pozabavio, razrešena je nedoumica koju su stvorili publicisti ističući da je Čačak turska reč. On je utvrdio da je Čačak pod tim imenom prvi put pomenut 1408. godine u Dubrovniku i da je srpska reč.²² Radovi istoričara Bogumila Hrabaka i ekonomiste, Jaroslava Dašića, o rudnicima i trgovima sa područja su ekonomske istorije srednjeg veka.²³

O vremenu turske okupacije zapadnog Pomoravlja i Srbije izdvajaju se tekstovi B. Hrabaka,²⁴ koji se, prikazujući privredne prilike čačansko-požeškog kraja u drugoj polovini XVI veka, prvi put oglašava u *Zborniku radova* i njime, te ostalim tekstovima

²¹ Dragomir S. Popović, „Poreklo i značenje imena Čačak” (I, 1969, 25-31); Isti, „Da li se Čačak u srednjem veku zvao Gradac” (VI, 1975, 85-92).

²² Andrija Veselinović, „Dokumenti o prvom pomenu Čačka u srednjem veku” (XX, 1990, 61-73).

²³ Bogumil Hrabak, „Rudnik pod Šturcem i njegova dubrovačka naseobina” (XIV, 1984, 5-86); Jaroslav Dašić, „Bresnica sa trgov od XIII do XVI veka”, (XXVII, 1997, 129-160).

²⁴ Bogumil Hrabak, „Prilog prikazu privrednih prilika čačansko-požeškog kraja u drugoj polovini XVI veka (XII, 1982, 127-136); Isti, „Zanati u Rudniku, Užicu i naseljima severne Srbije od 1470. do 1600. godine” (XVII, 1987, 29-77); Isti, „Carina i Baždarenje u severnoj Srbiji na promet sa Ugarskom i balkanskim oblastima (do kraja XVI veka)” (XIX, 1989, 5-39); Dragoljub M. Pavlović, „Ratarstvo severne Srbije u poslednjoj trećini XV veka” (XXII/XXIII, 1992/1993, 33-71).

iz privredne problematike, uneo je ozbiljnost u časopis. Deo istog perioda obrađuje i pravnik Dragoljub M. Pavlović,²⁵ koji daje jedan informativni prikaz istorije Čačka pod turskom okupacijom. Ako se upoređi sa tekstom B. Hrabaka, vidljive su slabosti, ali to je do danas ipak najbolji prilog o Čačku toga vremena. U radovima koji govore o društvenim grupama, Jevrejima i Jermenima u Srbiji dotaknute su marginalno ili čak i ne lokalne istorijske pojave. Izuzetak je prilog o Vlasima, koji objašnjava koje je etničke grupe stanovništvo toga kraja.²⁶ O malo izučavanom periodu okupacije severne Srbije istoričar Sreta Pecinjački je u nekoliko radova objavio vrednu građu iz bečkih arhiva, na nemačkom jeziku sa prevodom, o uređenju srpske milicije, komorskim naseljima Rudničkog distrikta i dr.²⁷

Nacionalna istorija XIX veka i prva polovina XX veka u okvirima lokalne istorije bile su predmet razmatranja i najvećeg broja tekstova. Oni su tematski grupisani u nekoliko tematskih blokova. Prvi tematski blok vezan je za Prvi i Drugi srpski ustanak i uglavnom je sa područja vojne istorije, kao što je Hadži-Prodanova buna 1914. godine, inače i tema naučnog skupa, važnost bitke na Čačku 1815. godine, koju je posebno obradio istoričar Radivoje Bojović.²⁸ Njegov tekst je osveženje u odnosu na publicističke radove, ali sa preterivanjem u brojkama i dometima bitke. Nekoliko radova donosi samo spiskove učesnika iz tog kraja u Drugom srpskom ustanku, ustaničkim događajima 1809. godine, te učešću lokalnih predstavnika u organima vlasti koji su se stvarali.²⁹ Autore tekstova zanimale su i ličnosti koje su obeležile ustanak, ali su njihove biografije uglavnom opisi u kojima se veliča njihova uloga, bez kritičkih osvrti i prožeti su romantizmom.³⁰ U njima se slavi heroj. To je posebno vidljivo kod opisa lokalnih ličnosti, koje imaju marginalnu važnost za određena dešavanja, a kojima se pridaje značaj koji nisu imali.³¹ Drugi tematski blok odnosi se na prvu polovinu i sredinu XIX veka. U njemu je pažnja usmerena na odjek političkih borbi u Srbiji na lokalnom nivou tokom četrdesetih godina, saobraćajne prilike Čačka i uspostavljanje telegrafskog i poštanskog saobraćaja. Te teme govore o napretku tehnike i poboljšanju uslova života i na posredan način možemo ih iskoristiti i za aktuelnu istorijsku temu

²⁵ Dragoljub M. Pavlović, „Čačak od 1405-1805. godine“ (XII, 1982, 137-197).

²⁶ Bogumil Hrabak, „Vlasi starinci i doseljenici u porečju Zapadne Morave (do 1570)“ (XX, 1990, 5-46); Isti, „Jevreji u severnoj Srbiji 1688-1739“ (XXI, 1991, 49-97); Isti, „Jermeni u balkanskim zemljama i Beogradu do kraja XVIII veka“ (XXVIII, 1998, 21-51).

²⁷ Sreta Pecinjački, „Različiti podaci iz 1732-1733. godine o komorskim naseljima Rudničkog distrikta“, (VI, 1975, 31-84); Isti, „Podaci o uređenju srbijanske milicije u 1728/1729. godini“ (VII, 1976, 37-59); Isti, „Raspored Domaće milicije austrijske kraljevine Srbije u 1725. godini“ (VIII, 1977, 37-59).

²⁸ Radoje Bojović, „Bitka na Čačku 1815. godine“ (V, 1974, 87-112).

²⁹ Dragoljub M. Pavlović, „Zapadnomoravci, Rudničani i Dragačevci u Drugom srpskom ustanku“ (XIV, 1984, 125-184); Isti, „Zapadnomoravci, Rudničani i Dragačevci u ustaničkim događajima 1809. godine“ (XVI, 1986, 121-145; XVII, 1987, 131-158); Života Marković, „Predstavnici Rudničke i Požeške (čačanske) nahije u praviteljstvujušćem sovjetu narodnih starešina 1804-1813. godine“ (XXIV, 1994, 61-82).

³⁰ Novak Živković, „Vučić Piperin Ariljski bimbaša“ (IX, 1978, 59-78); Teodosije Vukosavljević, „Milić Drinčić vojvoda podgorski“ (XVIII, 1988, 143-180).

³¹ Dragoljub M. Pavlović, „Dragačevske biografije – Milić i Simo Radović iz Kaone“ (XIV, 1984, 127-157); Isti, „Dragačevske biografije – Novačić iz Goračića, hajduk i bimbaša“ (XVIII, 1988, 181-193).

tokom devedesetih godina XX veka, temu modernizacije. O njima su pisali novinar Miroslav–Mile Mojsilović,³² istoričar, Ljubodrag A. Popović,³³ arheolog Novak Živković.³⁴ Objavljivanjem šematizama, Ljubodrag A. Popović započeo je serijal iz administrativne istorije činovnika koji su upravljali gradom i okolinom, ali je to ipak više kao objavljivanje građe nego prava analiza stanja u gradu i okolini.³⁵ Zanimljiv prilog profesora književnosti Radojka Nikolića, koji je nastao na osnovu beležaka iz protokola umrlih koje su zapisivali parosi, predstavlja društvenu istoriju iz marginalnih izvora, mada nedostaje nešto šira analiza društva svojstvena istoričarima.³⁶ On je, pre svega, poznat po radovima o natpisima na nadgrobnim spomenicima iz druge polovine XIX veka, o kojima će biti reči u tekstu. Inače, Radojko Nikolić je napisao i dva odlična teksta koji su statističke analize socijalnog stanja Čačka i Dragačeva, a na osnovu popisa stanovništva iz 1863. godine.³⁷ U istom smislu je i rad politikologa Živote Markovića.³⁸ Nekoliki tekstovi predstavljaju objavljene spiskove lokalnih naselja, učesnika u bitkama, skupštinama i sl. Međutim, ti dokumenti spiskovi ne sadrže skoro nikakva objašnjenja, a posebno ne sprovedene analize.

Radovi koji imaju za temu srpsko-turski rat 1876-1878. godine, čine poseban tematski blok. Prvi radovi o njemu u časopisu u stvari su objavljeni dokumenti. Pravi pomak u odnosu na to objavljivanje dokumenata su prilozi istoričara Teodosija Vukosavljevića, koji govore o učešću Čačana u ratu s Turcima, mada su prožeti nostalgijom i nedostatkom racionalnije analize.³⁹

Zanimanje za drugu polovinu XIX veka uslovalo je i to da se u časopisu pojavi veći broj tema koje taj period obrađuju u nekoliko istorijskih oblasti. Prva oblast odnosi se na teme iz kulturne istorije. Nastanak i razvoj škola u selima oko Čačka i u Čačku, muške i ženske škole, učitelji, delatnost biblioteka u Čačku i Gornjem Milanovcu bile su najviše izučavane teme, posebno u radovima istoričara Koviljke Letić i Ljubodraga Popovića,⁴⁰ dok je Marija Orbović, profesor književnosti, obradila biografiju prvog štampara u gradu.⁴¹ Ono što je važno za sve njih je da nije napravljen osvrt o kulturnom nivou i uopšte stanju u društvu u kojem deluju te kulturne i vaspitne institucije.

³² Miroslav–Mile Mojsilović, „Saobraćajne prilike i veze Čačka i okoline u XIX veku” (I, 1969, 107-153).

³³ Ljubodrag A. Popović, „Razvoj poštanskog saobraćaja u Čačku do 1975. godine” (VII, 1976, 187-196).

³⁴ Novak Živković, „Ustanovljavanje telegrafске mreže u Srbiji (1859-1869)” (VII, 1977, 53-80).

³⁵ Ljubodrag A. Popović, „Šematizam okruga čačanskog 1839-1859” (IV, 1973, 183-190).

³⁶ Slični radovi, čiji je broj znatan, posebno su vezani za drugu polovinu XIX veka. (Radojko Nikolić, „Istorijski zapisi paroha”, beleške iz protokola umrlih.) (XII, 1982, 269-279).

³⁷ Radojko Nikolić, „Dragačvo 1863. godine” (XXVI, 1996, 97-118); Isti, „Stanovništvo Čačka i njegovo imovno stanje 1863. godine” (XXIX, 1999, 49-63).

³⁸ Života Marković, „Stanovništvo – brojno stanje i zanimanja u čačanskom, dragačevskom i moravičkom kraju u drugoj polovini XIX veka” (XXI, 1991, 251-278).

³⁹ Teodosije Vukosavljević, „Čačani u srpsko-turskom ratu 1876. godine” (XII, 1982, 41-116); Isti, „Čačani u srpsko-turskom ratu 1877-1878. godine” (XIV, 1984, 185-226).

⁴⁰ Koviljka Letić, „Osnovna ženska škola u Čačku do 1915. godine” (XV, 1985, 83-105); Isti, „Škole u brnaskim selima od 1804. do 1912. godine” (XVI, 1986 147-169); Ljubodrag Popović, „Prve decenije rada biblioteka u Čačku i Gornjem Milanovcu” (XIII, 1983, 119-126).

⁴¹ Marija Orbović, „Knjižar i štampar Isailo A. Petrović” (XXVI, 1996, 143-153).

Pored njih, još je nekoliko ustanova tog perioda bilo predmet zanimanja autora časopisa. Tako je arheolog Novak Živković obradio istoriju sreske bolnice u Ivanjici, ali je vidljiva težnja da prikaže zdravstvene prilike čitavog kraja. Jaroslav Dašić, koga smo već pomenuli, istakao je razvoj banaka i bankarstva u čačanskom kraju, i znatno proširio znanja o toj temi koju su istoričari zaobilazili. On je radovima o bankama u XIX i XX veku o znatno doprineo istoriji finansija i ekonomskoj istoriji uopšte. Nije zaočignjena ni tema fizičke kulture.⁴² Urbanistička istorija Čačka obrađena je u radu arhitekte Slobodana Đorđevića, koja govori o oblikovanju grada i ima Radojka Nikolića o bolestima.⁴³ On je njime započeo sakupljanje, analizu i tumačenja natpisa na seoskim grobljima, koja se uglavnom odnose na XIX vek. Te tekstove bismo danas mogli da svrstamo u društvenu istoriju, oni predstavljaju mešavinu etnologije, književne analize, istorije i tumačenja mentaliteta.⁴⁴ On je na pravi način nastavio raniji rad Branka V. Radičevića. Razvoj radničkog pokreta je, kao tema, bio nezaobilazan i njega je u nekoliko radova obradio politikolog Dragan Subotić, kod koga je bilo i najočiglednije okretanje novim temama tokom devedesetih godina, poput onih o građanskim idejama i ličnostima.

Prvi svetski rat bio je pitanje kojim se bavilo nekoliko radova Ljubodraga Popovića,⁴⁵ koji, pored jednog spiska interniranog lokalnog stanovništva, publikuje i za taj period prvi tekst socijalne istorije za Čačak, i to pod okupacijom, i tekst Bogumila Hrabaka⁴⁶ o borbi sa Austrijancima na teritoriji čačansko-požeškog kraja. Tokom devedesetih godina XX veka o tom ratu nije objavljen nijedan rad.

Za period između dva svetska rata, u *Zborniku radova* je svojstveno da tokom devedesetih dobija podsticaj za drukčija tematska interesovanja i istraživanja. Uostalom, to je bilo obezbeđeno i promenama političke i društvene klime. Iako se tokom prvih brojeva u časopisu pojavio rad o Jaši Prodanoviću, mada više kao površni prikaz njegove ličnosti, novi rad Dragana Subotića o Jaši Prodanoviću u broju XIX za 1989. godinu svedoči o temeljnoj promeni tematskog interesovanja tog autora, ali i šire – društva, sa tematike radničkog pokreta na tematiku građanske političke ideje i političara.⁴⁷ Međutim, ono što je zanimljivo, jeste da D. Subotića postepeno sve više zanimaju konzervativne građanske ideje, bliske crkvi.⁴⁸ Jednu od tema koja je prvi istoriografski prikaz Čačka u međuratnom periodu, sa segmentima privrede, društva i

⁴² Ljubodrag Popović, „Prilozi za istoriju fizičke kulture u čačanskom kraju” (XXII/XXIII, 1992/1993, 127-159).

⁴³ Radojko Nikolić, „Zapisi o bolestima” (I, 1969, 163-168); Isti, „Zapisi o doseljenicima” (II, 1971, 37-57).

⁴⁴ Radojko Nikolić je, posle serije radova o toj temi, objavio knjigu sa naslovom *Kamena knjiga predaka*, Beograd 1978.

⁴⁵ Ljubodrag A. Popović, „Interniranje iz čačanskog i rudničkog kraja u 1916. godini” (IX, 1978, 199-220); Isti, „Čačanski kraj u 1916. godini (stanovništvo, poljoprivreda i stočarstvo)” (X, 1979, 297-302).

⁴⁶ Bogumil Hrabak, „Borbe sa austro-nemačkim porobljivačima Požega-Čačak-Kraljevo u jesen 1915. godine” (XIII, 1983, 53-88).

⁴⁷ Dragan Subotić, „Politički pogledi Jaše Prodanovića” (XIX, 1989, 219-240); Isti, „Milan Stojadinović između nauke i politike” (XXV, 1995, 265-275).

⁴⁸ Dragan Subotić, „Čedomilj Mitrović i crkveno pravo u Srbiji do 1941. godine” (XXIV, 1994, 331-343); Isti, „Iz naše duhovne baštine: episkop Sava Edmondski (Jovan Saračević, 1902-1973) (XXVIII, 251-259).

političkog života, napisao je Bogumil Hrabak.⁴⁹ To vreme bilo je, do tog teksta, poznato samo iz nostalgичnih priča i prikazivano je na izložbama. Delimično se poklapa s tim radom istraživanje Jaroslava Dašića, ali sa naglaskom na političke prilike za vreme ekonomske krize.⁵⁰ Kako je funkcionisala opštinska vlast u Čačku u međuratnom vremenu i kakvu je politiku sprovodila, može se videti u radu istoričara Miloša Timotijevića. On je tim radom i narednim radovima u časopis uneo novi kvalitet ozbiljnog arhivskog istraživanja i kritičke analize. Predmet interesovanja istog autora bilo je i stanje u socijalnoj, ekonomskoj i političkoj strukturi grada neposredno pred početak Drugog svetskog rata.⁵¹ Pitanje parlamentarizma, izbornih borbi, i delovanja građanskih političkih stranaka na lokalnom nivou bili su razmatrani u radovima istoričara Momčila Isića⁵² i Miloša Timotijevića.⁵³ Privredna i finansijska problematika toga doba može se sagledati u izučavanju kreditnih i novčanih ustanova u Čačku, Gornjem Milanovcu i okolini, te prikazu rudnika i zadruga. Njih je celog svog radnoga veka i u svim istorijskim periodima istraživao već više puta pominjan, Jaroslav Dašić.⁵⁴ U međuratnom periodu kulturna pitanja su obrađivana u radovima o školama Stevana Ignjića, Koviljke Letić i Momčila Isića.⁵⁵ Marija Orbović⁵⁶ je u radu o kulturnim događanjima u Čačku koristila jedan marginalni istorijski izvor i dala zanimljiv prilog, kome nedostaje šira povezanost sa okruženjem, dok Goran Paunović⁵⁷ kao izvor za društveni život Čačka koristi list *Čačanski glas*. Oni se istovremeno mogu svrstati u radove iz oblasti društvene istorije.

Drugi svetski rat, sadržajno vrlo bogat na prostoru Moravičkog okruga, prikazan je u tek nekoliko radova. Tokom sedamdesetih godina XX veka takvi tekstovi vezani su uglavnom za objavljivanje dnevnika i sećanja iz rata. Autori priloga u časopisu su najčešće borci iz rata, učesnici događaja. Tako je Ratko Vlastelica⁵⁸ pisao o prvom sporazumu četnika i partizana, a general Ljubivoje Pajović,⁵⁹ prvorborac, o opsadi

⁴⁹ Bogumil Hrabak, „Privreda, društveni odnosi i politički život Čačka 1918-1941” (XXIV, 1994, 215-314).

⁵⁰ Jaroslav Dašić, „Političke prilike u čačanskom kraju u vreme ekonomske krize (1929-1933)” (XIV, 1984, 353-376).

⁵¹ Miloš Timotijević, „Opštinska vlast u Čačku između dva svetska rata” (XXVII, 1997, 305-334); Isti, „Čačak u predvečerje Drugog svetskog rata 1938-1941. Socijalna, ekonomska i politička struktura”, (XXIX, 1999, 133-218).

⁵² Momčilo Isić, „Rezultati parlamentarnih izbora u čačanskom okrugu od 1920. do 1927. godine” (XXII/XXIII, 1992/1993, 317-345); Isti, „Rezultati parlamentarnih izbora u čačanskom okrugu 1931, 1935, 1938. godine” (XXIV, 1994, 315-330).

⁵³ Miloš Timotijević, „List *Nova Zora* i propaganda Jugoslovenske radikalne zajednice u Čačku za parlamentarne izbore u decembru 1938” (XXVIII, 1998, 219-226).

⁵⁴ Jaroslav Dašić, „Banke u Gornjem Milanovcu 1888-1941” (XXII/XXIII, 1992/1993, 161-191); Isti, „Pripremanje čačanskih banaka posle Prvog svetskog rata” (XXIV, 1994, 345-358).

⁵⁵ Stevan Ignjić, „Moravičke osnovne škole i učitelji između dva svetska rata (1919-1939)” (XIX, 1989, 241-268); Momčilo Isić, „Osnovno školstvo u čačanskom školskom srezu u periodu od 1918-1922. godine” (XIV, 1984, 311-326).

⁵⁶ Marija Orbović, „Kulturna događanja u Čačku u delovodniku štamparije Stevana Matića” (XXVII, 1997, 261-285).

⁵⁷ Goran Paunović, „Čačanski glas kao izvor za proučavanje društvenog života Čačka od 1932. do 1935. godine” (XXVIII, 1998, 219-226).

⁵⁸ Ratko Vlastelica, „O prvom sporazumu između partizana i četnika” (I, 1969, 169-1888).

⁵⁹ Ljubivoje Pajović, „Artillerija čačanskog i užičkog NOP odreda u ustanku 1941. godine” (IV, 1973, 121-148).

Kraljeva i to isključivši objektivni prikaz događaja. Novinari Radovan M. Marinković i Tomislav Protić⁶⁰ u svojim su tekstovima pisali o zločinima četnika često ne razlikujući Pećančeve, legalizovane kod M. Nedića, „divlje odrede” i odrede Draže Mihailovića. Oni su ih sagledali sve kao četnike Draže Mihailovića koji su nazadni. U odnosu na tekstove koji su bili ili su se uklapali u slavljenje NOB-a, tokom devedesetih godina dolazi do promene, pa su predmet priloga i pokreti suprotstavljeni partizanskom pokretu. Iz tog kruga se već tokom osamdesetih godina XX veka pojavio rad istoričara Mladena Stefanovića o pokretu Dimitrija Ljotića i njegovom delovanju u Čačku.⁶¹ Tekst je pun stereotipa, raznih kvalifikacija, a izvori su korišćeni selektivno. Znatno uravnoteženiji i objektivniji prikaz istog pokreta u istom razdoblju i sa sasvim novim rezultatima dao je istoričar Goran Davidović⁶² u poslednjem broju za 2000. godinu. O ličnostima generala Draže Mihailovića i Dragiše Vasića, koje su rođenjem imale veze s tim krajem, a bile su glavne u četničkom pokretu, govore radovi istoričara Bojana B. Dimitrijevića⁶³ i Koste Nikolića.⁶⁴ Oni na nov način, sa drukčijim iščitavanjem izvora, prikazuju vreme i delovanje pomenutih ličnosti Drugog svetskog rata. O tome kakvo je bilo stanje u Čačku za vreme rata pisao je Jaroslav Dašić,⁶⁵ koji daje prikaz ekonomskih prilika. Potpunije sagledavanje prilika u gradu pružio je svojim istraživanjem Miloš Timotijević,⁶⁶ te je, obrađujući istu temu, dopunio i znatno proširio na ukupno, privredno i društveno, stanje grada pod okupacijom.

Vreme posle 1945. godine, tokom devedesetih godina XX veka, postaje zanimljivije za autore. Milovan Vulović,⁶⁷ istoričar umetnosti, na sličan način kao i Radojko Nikolić za XIX vek, usmerio je pažnju na spomenike Narodnooslobodilačkog rata, obeležja komunista i njihove borbe, ali je uglavnom donosio popise spomenika sa nazivom autora i navodio sadržaj natpisa, ali bez analize i osvrta na novu tradiciju koja se stvarala u Moravičkom okrugu. Njegovi radovi mogu biti korisni u proučavanju tradicije Jugoslavije za vreme Josipa Broza Tita. Jaroslav Dašić⁶⁸ je tekstom o prilikama 1945. godine u čačanskom kraju dao zanimljiv i dobar pregled socijalnog i ekonomskog stanja odmah nakon rata. On sadrži dosta statistike, prikaza ratne štete, te ekonomskih problema nove vlasti. Radovi istoričara Vitomira Vasilica,⁶⁹ koji govore o administrativnim promenama teritorije opštine Čačak i drugih opština tog područja od

⁶⁰ Radovan M. Marinković, Tomislav Protić, „Zločini okupatora u Dragačevu tokom leta 1943. godine” (VIII, 1977, 163-190); Isti, „Zločini četnika u Dragačevu u drugoj polovini 1941. godine” (X, 1979, 303-338).

⁶¹ Mladen Stefanović, „Delovanje Ljotićevog pokreta *Zbor* u čačanskom kraju (1935-1945)” (XVII; 1987, 287-325).

⁶² Goran Davidović, „Jugoslovenski narodni pokret *Zbor* u čačanskom kraju 1935-1945. godine” (XXX, 2000, 145-195).

⁶³ Bojan B. Dimitrijević, „Đeneral Draža Mihailović u savezničkom žrvnju od 1941 do 1945” (XXVII, 1997, 335-353).

⁶⁴ Kosta Nikolić, „Dragiša Vasić (1885-1945)” (XXVIII, 1998, 227-250).

⁶⁵ Jaroslav Dašić, „Ekonomske prilike u Čačku za vreme rata 1941-1945. godine” (XVI, 319-351).

⁶⁶ Miloš Timotijević, „Čačak pod okupacijom 1941-1944. Privreda i društvo” (XXX, 2000, 197-287).

⁶⁷ Milovan Vulović, „Spomenici i spomen-obeležja NO rata čačanskog kraja” (II, 1971, 251-267); Isti, „Spomenici i spomen-obeležja NOR-a čačanskog kraja”.

⁶⁸ Jaroslav Dašić, „Ekonomske i socijalne prilike u čačanskom okrugu 1945” (X, 1979, 339-407).

⁶⁹ Vitomir Vasilic, „Administrativno-teritorijalne promene na teritoriji opštine Čačak od 1944. do 1995. godine” (XXVI, 1996, 245-257).

rata, pa do poslednje decenije XX veka, nezaobilazni su za istraživače, posebno lokalne istorije.

Važnost koju za celovito sagledavanje prošlosti pružaju radovi iz sociologije, ekonomije, etnologije, istorije umetnosti i drugih naučnih disciplina podstakla nas je da navedemo nekoliko radova koji pripadaju tim naučnim oblastima, a objavljeni su u *Zborniku radova*. Inače, ti radovi predstavljaju svojevrsnu dopunu društvenoj istoriji. Nevenka Bojović⁷⁰ ima zanimljiv etnološki tekst o kulturi življenja na selu. Ona je, koristeći metod intervju na terenu i statističkog sređivanja dobijenih podataka, napravila pregled uslova života od dvadesetih do šezdesetih godina XX veka, kada na selu počinje gradnja kupatila. U radu su opisani nekadašnji život, prvi šporeti, patosi, izlasci sa zemljanih podova, gde se spavalo, kreveti, ognjišta i sl. I Snežana Šaponjić-Ašanin,⁷¹ etnolog, serijom tekstova iz tradicionalne kulture prikazala je duhovni svet sela ispunjenog paganskim elementima. Posebnu vrednost imaju njeni radovi o ženama na selu, njihovoj ulozi, običajima. Za razliku od njih dve koje se bave seoskom sredinom, Slavica Solumon⁷² obradila je ulogu žene u gradskom životu, istražujući važnost miraža u Čačku krajem XIX i početkom XX veka. Sa područja umetnosti vredan pažnje je tekst Branka Vujovića,⁷³ koji analizira profanu kulturu.

Prethodno analizirani istorijski periodi i istorijske teme ukazuju na to da su uglavnom istraživani problemi ekonomske istorije tokom sve tri decenije izlaženja časopisa. Znatno je obrađivana i kulturna istorija, pre svega škole, biblioteke, ali bez analize šireg okruženja i stanja u njemu. Oblast vojne istorije, takođe je znatno obrađivana, ali uglavnom u bitkama, sa lokalnim učesnicima u njima i sa dosta preterivanja. Često su objavljivani dokumenti, kao šematizmi, spiskovi učesnika u sukobima, naselja, popis stanovništva, ali i sećanje posebno učesnika NOB-a. Međutim, očigledno je da u časopisu ne preovlađuju radovi o NOB-u, čak ih ima u malom broju kao i celog toka Drugog svetskog rata. Razlog zbog čega je to tako, u bavljenju je temama XIX veka i u velikoj produkciji monografija o temama toga vremena, posebno onih koje su se bavile partizanskim pokretom.⁷⁴ Takođe, među pobrojanim radovima nijedan nema za temu Balkanske ratove, a i tematika Prvog svetskog rata vrlo je malo zanimala autore rado-

⁷⁰ Nevenka Bojović, „Stan i kultura stanovanja u selima opštine Čačak, Lučani i Gornji Milanovac” (XX, 1990, 147-165).

⁷¹ Snežana Šaponjić-Ašanin, „Žena u godišnjem ciklusu” (XXIX, 1999, 289-309); Isti, „Žena u životnom ciklusu” (XXX, 2000, 125-143); Isti, „Krštenje dece u čačanskom kraju” (XXI, 1991, 155-163).

⁷² Slavica Solumon, „Miraz u Čačku krajem XIX veka i početkom XX veka” (XXIV, 1994, 143-170).

⁷³ Branko Vujović, „Brezna, skica za kulturno-istorijsku monografiju seoskog naselja” (XI, 1981, 5-29).

⁷⁴ Od 1973. do 1983. godine u Čačku je objavljeno deset knjiga koje su se bavile partizanskim pokretom i to je, što se tiče izdavanja knjiga sa tematikom partizanskog pokreta, najplodniji period. (Biljana Nikolić, *Čačak-pisana reč 1944-1984* (katalog knjiga i časopisa), Čačak 1984; Miloš Timotijević, „Naziv ulica Čačka 1893-1992. Jedan vek izgrađivanja kolektivnog identiteta”, *Godišnjak za društvenu istoriju* VII/2-3, Beograd 2000, str. 221-250). S druge strane, to je na svaku godinu po jedna knjiga, dok u časopisu je za trideset brojeva izašlo dvadeset tri rada, od kojih se, 18 bavi partizanskim pokretom, a njih 5 sa njemu suprotstavljenim pokretima, što je po broju 0,6 radova. (Biljana Nikolić, *Čačak-pisana reč 1944-1984*, (katalog knjiga i časopisa), Čačak 1984; Miloš Timotijević, „Naziv ulica Čačka 1893-1992. Jedan vek izgrađivanja kolektivnog identiteta”, *Godišnjak za društvenu istoriju* VII/2-3, Beograd 2000, str. 221-250).

va.⁷⁵ Zanimljivo je da se teme u više radova koje danas svrstavamo u društvenu istoriju pojavljuju u časopisu već od prvih brojeva, što delimično ima veze i s tim da su se istoriografijom bavili predstavnici drugih naučnih disciplina i, shodno tome, birali teme. Primetno je da su retki prikazi opšteg društvenog stanja. Treba naglasiti da je često istraživanje tema XIX veka i skoro sporadično proučavanje razdoblja između dva svetska rata, do devedesetih godina XX veka, kada se taj odnos menja na štetu tema iz XIX veka i u korist tema međuratnog razdoblja, korespondiralo sa aktuelnim opštim političkim i društvenim stanjem, koje je menjalo i interesovanja autora.

I na kraju, ono što je posebno bitno kada su teme lokalne istorije u pitanju jeste utvrditi koliko su se one, kao isključivo vezane za lokalno područje, uklapale u opšti istorijski kontekst, odnosno koliko su povezivana lokalna istorijska kretanja sa opštim istorijskim kretanjima. Značaj te metodološke postavke leži u osnovi toga da iako postoji ta tradicionalna podela prema geografskom merilu, koje je i promenljivo, ona ima relativnu važnost sa stanovišta sadržajnog kriterijuma, gde se mora prihvatiti da su istorijski sadržaji opšteg i lokalnog povezani, isprepletani.⁷⁶ Analizirajući prethodno načelo na primeru tema u časopisu, dobili smo sledeći odnos: od 246 radova koji obrađuju razne istorijske probleme lokalnog karaktera, njih 115 (ili 46,78%) povezuju lokalni sa opštim istorijskim kontekstom pojava, procesa, događanja, dok se više od polovine (131, odnosno 53,25%) bavi samo njihovim lokalnim sadržajem bez traženja i pronalaženja širih veza u opštem toku istorijskog dešavanja. Imajući to u vidu, mogu se izdvojiti dve krajnosti u analiziranim radovima: s jedne strane, u nekim radovima o lokalnim događajima i pojavama ne iznosi ono što je za njih specifično, već se specifično preliva u opšte istorijske procese i gubi u njima svaki smisao, a, opet, s druge strane se u nekim radovima lokalni događaji i ličnosti proglašavaju za mnogo važnije nego što to jesu i skoro su potpuno izdvojeni iz šireg istorijskog konteksta. Između te dve krajnosti nalaze se tekstovi koji daju uravnotežen prikaz lokalnih istorijskih dešavanja, kao lokalne posebnosti, ali i kao njihove povezanosti sa opštim istorijskim tokom. Ti poslednji radovi i njihovi autori pojavili su se u časopisu tokom devedeseti godina XX veka. U tom smislu izdvojili bismo posebno tekstove mladih autora – istoričara Momčila Isića, Koste Nikolića, Bojana B. Dimitrijevića, Miloša Timotijevića, Gorana Paunovića, Gorana Davidovića i dr.

⁷⁵ To nije samo odlika analiziranog časopisa nego i većeg broja ostalih stručnih časopisa.

⁷⁶ Branko Petranović, „Istoriografija i revolucija”, Beograd 1984, str. 249-250.

Rezime

Analizom sadržaja lokalnog časopisa *Zbornik radova Narodnog muzeja* u Čačku od pokretanja 1969. pa do 2000. godine, ponuđen je model istraživanja lokalne historiografije. Upotrebom metoda kvantifikacije po decenijama izdvojene su oblasti istraživanja, autori, istorijski periodi i sl. Uz osvrt na ostale istraživačke oblasti (arheologiju, etnologiju, istoriju umetnosti) i uopšte autore radova, posebno su analizirani radovi i autori historiografskih radova. Historiografski radovi (246) u ukupnom su broju radova iz svih istraživačkih oblasti u toku tri decenije (431), a i po decenijama imali dominaciju redovno više od polovine svih objavljenih radova. Nešto veće zanimanje za istorijsku tematiku pokazano je nakon smrti Josipa Broza Tita, gledano u oblasti historiografije, ali i u odnosu na ostale oblasti istraživanja. Među autorima radova iz historiografije izdvajaju se tri grupe shodno primarnoj profesionalnoj orijentaciji: publicisti, istoričari i „ostali” (arheolozi, etnolozi, politikolozi, istoričari umetnosti, ekonomisti i dr). Od njihovog ukupnog broja 63, na istoričare otpada 21 saradnik (ili 33,33%) i oni su, u odnosu na ukupan broj radova potpisali najmanje radova, samo trećinu, dok su ostale dve trećine napisali saradnici iz grupe publicista i iz grupe „ostalih”. Dakle, istorijskom problematikom bavili su se najmanje oni koji su za to stručno osposobljeni. Tek krajem devedesetih godina XX veka nestaju publicisti i njihovi radovi iz časopisa.

U analizi istorijskih radova po periodima, počevši od srednjeg veka do danas, najzastupljeniji period po broju radova, na lokalnom nivou, jeste XIX vek i početak XX veka. Tom razdoblju posvećeno je više od polovine svih historiografskih radova ili 54,47%, dok je period između dva svetska rata dva i po puta manje brojačano zastupljen. Ali i vreme Drugog svetskog rata je više od pet puta manje proučavano u odnosu na najproučavanije doba, a vreme nakon njega više od sedam puta. Ipak, najmanje je obrađivan srednji vek koji obuhvata svega šest radova (odnosno 2,44%).

Među temama uglavnom su istraživane one vezane za probleme ekonomske istorije i ona se obrađuje u više radova tokom sve tri decenije izlaženja časopisa. Vojna istorija je uglavnom obrađena u bitkama, sa lokalnim učesnicima u njima, ali sa dosta preterivanja. Slično je i kada su u pitanju teme iz oblasti kulturne istorije iz koje su najviše istraživane škole, biblioteke, ali bez analize šireg okruženja i stanja u njemu. Vidljiva je „premoc” tema iz XIX veka, ali i to da nema dominacije tema iz NOB-a. Nijedan rad nema za temu balkanske ratove, a tematika Prvog svetskog rata malo je zanimala autore radova. Zanimljivo je postojanje tema koje danas svrstavamo u društvenu istoriju. Povezanost lokalnih pojava, događaja sa opštim istorijskim kontekstom ne postoji u polovini radova koji se bave samo njihovim lokalnim sadržajem. Često istraživanje tema XIX veka i skoro sporadično proučavanje razdoblja između dva svetska rata, do devedesetih godina XX veka, kada se taj odnos menja na štetu tema iz XIX veka i u korist tema međuratnog perioda, korespondiralo je sa aktuelnim opštim političkim i društvenim stanjem, koje je menjalo i interesovanja autora.